

VYSKUPO JONO VIKTORO KALVANO IŠSAUGOTI SVARBŪS TAURAGĖS ISTORIJOS

DOKUMENTAI

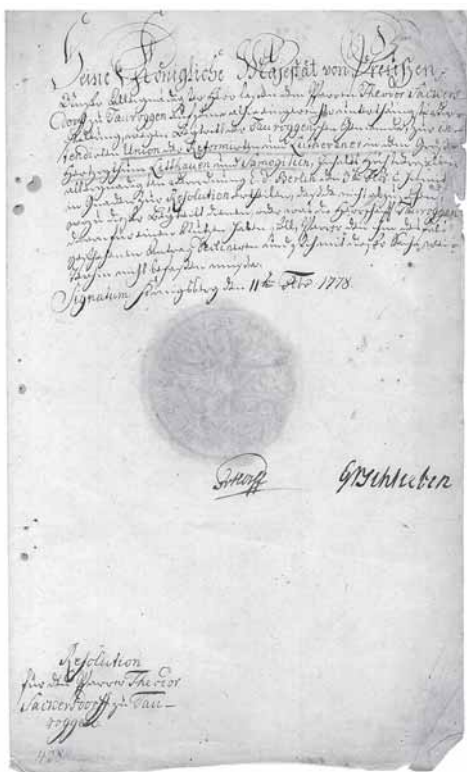
DARIUS KINIULIS

Ilustracijos – iš publikacijos autoriaus ir RKIC archyvo

Neseniai Tauragėje paminėta Lietuvos evangelikų liuteronų vyskupo Jono Viktoro Kalvano vyresniojo 100 metų gimimo sukaktis. Ta proga prisimename šio vyskupo vieną iš daugelio veiklos sričių, kuri visuomenei yra mažai žinoma. Tai – didelę reikšmę turinčių rašytinių kultūros paveldo objektų rinkimas ir jų saugojimas.

Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios vyskupas Jonas Viktoras Kalvanas (vyresnysis). Gimė 1914 m. balandžio 24 d. Ruobežiuose (Biržų valsčius), mirė 1995 m. sausio 15 d. Tauragėje

1 pav. 1778 m. Prūsijos valdžios raštas, pritariantis Teodoro Sakersdorfo unijos idėjai. Ilustracija iš Tauragės krašto muziejaus archyvo

Vyskupas suprato praeities liuteronų dokumentų, leidinių, daiktų istorinę reikšmę ir juos sunkiomis sovietinės priespaudos sąlygomis rinko, kaupė savo namuose Tauragėje. Sukauptais daiktais su visuomene sutiko pasidalinti vyskupo dukterys. Taip dalis kolekcijos buvo perduota laikinai eksponuoti į Tauragės krašto muziejų. J. V. Kalvano dukros pageidautų tėvo atminimui ant Vymerio kalno esančiame pastate įrengti visuomenei prieinamą muziejų.

Tarp vertybių, atneštų eksponuoti į muziejų, dėmesį itin patraukė du seni, spaudoje dar nepaskelbti autentiški Tauragei itin reikšmingi dokumentai. Vienas jų rašytas ranka sunkiai įskaitomu raštu senąja vokiečių kalba. Čia yra įspausstas Prūsijos erelio atvaizdas, aplink kurį matomas užrašas „Königliche Preussische Regierung“ (Karališkosios Prūsijos valdžia) bei nurodyta data – 1778 metai (1 pav.). Kitas dokumentas yra Juliaus Čėsnos Karaliaučiaus universiteto baigimo diplomas su autentišku Liudviko Rėzos parašu. Šis diplomas taip pat vokiškas. Dalis teksto išspausdinta, dalis ranka parašyta ir nurodyta 1830 m. data (2 pav.).

Kuo šie dokumentai reikšmingi Tauragei?

Pirmasis dokumentas sunkiai įskaitomas. Iš pradžių pavyko perskaityti tik pavienius žodžius, tarp jų ir nuolat minimą žodį *Tauroggen*. Nuoširdžiai dėkojame senųjų rankraščių specialistui Vilniaus universiteto doktorantui Martynui Jakuliui už pagalbą padedant perskaityti rankraščių turinį. Dėkojame ir kunigui doc. habil. dr. Dariui Petkūnui už konsultacijas.

Norint tinkamai įvertinti pirmojo rankraščio svarbą, turime prisiminti, kokia politinė situacija XVIII a. pab. buvo Tauragės krašte. Nors formaliai Tauragė ir jos apylinkės priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, tačiau XVII–XVIII a. du gana netrumpus laikotarpius ją faktiškai valdė Prūsijos valdovai. Dažnai net to meto Mažosios Lietuvos žemėlapiuose Tauragė su apylinkėmis buvo priskiriama Prūsijai (3 pav.). [1] Tarp šių laikotarpių, nors ir neilgai, Tauragės valda priklausė didikams Radviloms. Valdos savininkas buvo Prūsijos karalius. Tuo laikotarpiu Tauragės krašte galiojo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o ne Prūsijos įstatymai. Būdamas

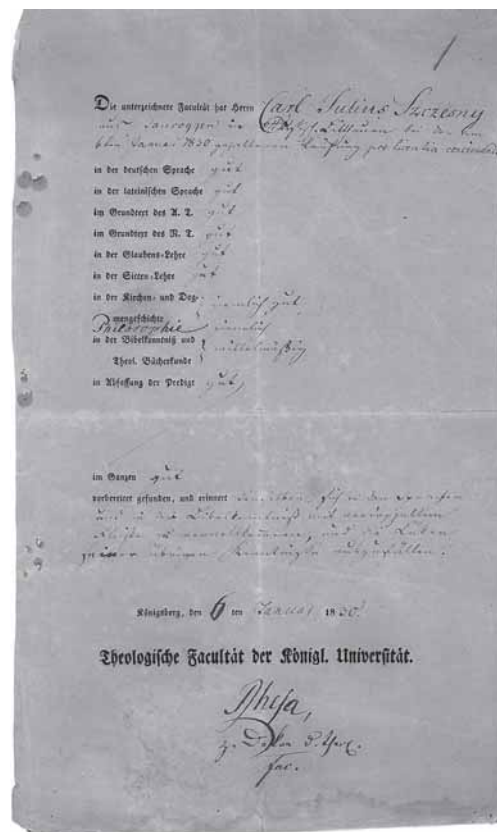
Tauragės valdos savininku, Prūsijos karalius čia, kaip ir kiti Lietuvos didikai, privalėjo atlikti Abiejų Tautų Respublikos didiko prievolės, mokėti mokesčius. 1793 m. rugsėjo 25 d. Gardine sudaryta sutartimi Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas II atsisakė Tauragės ir Seirijų dvarų, gražindamas juos Lietuvos ir Lenkijos Respublikai, už tai gaudamas žemės iš Lenkijos Pietų Prūsijoje. [2]

Prūsijos valdovai Tauragės kraštą valdė 123 metus. Per šį laikotarpį liuteronų skaičius čia sparčiai išaugo. Jie kūrėsi greta žemaičių ir šiose žemėse jau anksčiau geresnio gyvenimo ieškoti atvykusių liutuvininkų (lietuviškai kalbančių Mažosios Lietuvos gyventojų). XVIII a., vengdami skurdo, Tauragės mieste ir apylinkėse pradėjo kurtis ir iš Rytprūsių pabėgę liuteronai vokiečiai, tarp kurių itin daug buvo Zalcburgo gyventojų.

Tauragės liuteronų parapiją 1567 m. pradėjo kurti Jonas Šemeta. Ši parapija savarankiškai tvarkėsi neilgai. Nuo 1601 iki 1700 m., kai kraštą valdė Prūsija, Tauragės ir jos apylinkių liuteronus aptarnaudavo kas trečią šventadienį atvykstantis kunigas iš Vilkyškių filijos (parapijos centro), priklausiusios Ragainės vyskupystei, kuriai Tauragė buvo priskirta. Vėliau Tauragės liuteronų parapija tapo pavaldi Piktupėnų filijai, priklausančiai Tilžės vyskupystei. XVII–XVIII a. kraštą siaubė maras ir badas, todėl gyventojų skaičius Tauragės žemėse stipriai sumažėjo. Tačiau, negandoms praėjus, į šias vietas persikėlė daug gyventojų iš Rytprūsių, todėl 1766 m. vėl buvo atkurta atskira Tauragės parapija. Pirmuoju jos kunigu tapo Teodoras Sakersdorfas (Theodor Sackersdorff; Saccerdorf). Iki mūsų dienų duomenų apie jį išliko nedaug. Žinoma, kad T. Sakersdorfas parapijai vadovavo nuo 1766 m. gegužės 30 d. iki savo mirties – 1791 m. birželio 18 dienos. Gimė T. Sakersdorfas Ortelsburgo mieste Rytprūsijoje (dabar tai Tauragės dydžio Ščyto miesto šiaurės Lenkijoje, Varmijos Mozūrų vaivadijoje). Karaliaučiaus universitete jis studijavo teologijos mokslus. Nors kunigas turėjo vokišką pavardę ir gimė toje Rytų Prūsijos dalyje, kur liutuvininkų būta mažai, tačiau jis mokėjo lietuviškai ir pamaldas vesdavo šia kalba. Laikui einant Tauragės krašte vokiečių padaugėjo, todėl jau XVIII a. II p. pamaldas kunigas pradėjo laikyti ir vokiečių kalba.

T. Sakersdorfas buvo aktyvus liuteronų ir reformatų unijos propaguotojas. Tai patvirtina ir į Tauragės krašto muziejų patekęs Prūsijos valdžios raštas.

1768 ir 1775 m. LDK liuteronams ir reformatams traktatų pagrindu buvo suteiktos teisės ir privilegijos. Traktatais vadinami samprotaujiamieji mokslo veikalai, kuriuose sprendžiamas vienas esminis klausimas. Kitaip tariant, liuteronai ir reformatai nebebuvo laikomi disidentais, jų religinės bendruomenės tapo legaliomis. Tada liuteronų bažnyčiai susidarė galimybė sudaryti konsistoriją, steigti naujas parapijas, kurti prie jų mokyklas. Jai buvo suteiktos kitos iki to laiko tik Romos katalikams garantuotos privilegijos. Lietuvos ir Lenkijos liuteronai atsidūrė ties kryžkele. Jiems iškilo klausimas, ar jie savo gyvenimą turėtų organizuoti kaip nepriklausomos savarankiškos bendruomenės, ar susivienyti į vieną „evangelišką bažnyčią“, kuri taptų rimtesne atsvara Romos katalikų bažnyčiai. Tada plačiai pasklido evangelikų unijos kelta idėja, kad evangelikai, veikdami kartu, taptų stipresne bendruomene. Tačiau buvo neatsakyta į daug su tuo susijusių klausimų, pvz., kaip ta unija turi atrodyti, ar turi apimti LDK ir Lenkijos protestantus, o gal tik LDK; ar reikalinga bendra bažnyčių gyvenimą reguliuojanti teisės (kanonų) knyga; ar reikia steigti

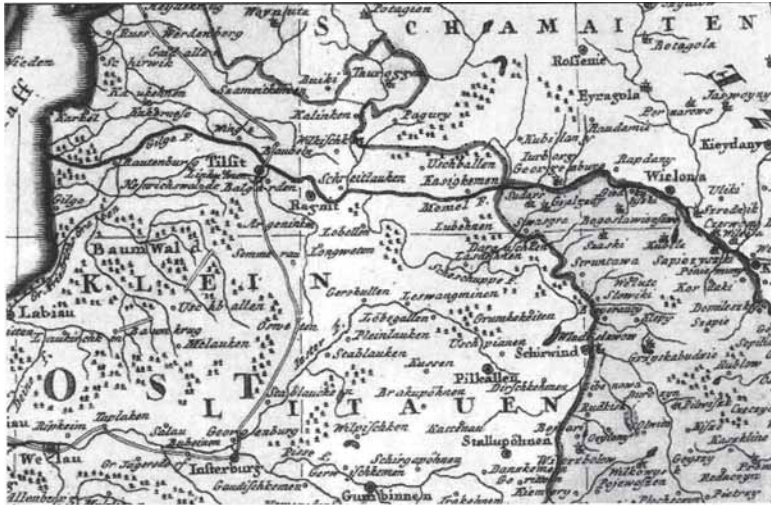
2 pav. Juliaus Čėsnos Karaliaučiaus universiteto baigimo diplomas su Liudviko Rėzos parašu. Ilustracija iš Tauragės krašto muziejaus archyvo

tik bendrą Lietuvos unijinę konsistoriją, o gal ir bendrą unijinę generalinę konsistoriją Varšuvoje. [3]

Liuteronų ir reformatų bažnyčias buvo bandoma suvienyti jau nuo 1570 m. Sandomiro konsensuso. Paskutinį kartą įgyvendinti šią idėją pabandyta 1781 m. Kėdainių sinode. Jo metu buvo sudaryta bažnytinė unija, įvardyta kaip politinė liuteronų ir reformatų sąjunga, ir įkurta bendra valdomosios valdžios struktūra (konsistorija) – liuteronų bažnytinis administracinis organas. Jos pagrindu tikėtasi sustiprinti abiejų bažnyčių poziciją ir daryti įtaką valstybės sprendimams. Nors šį aktą parašais patvirtino Tauragės, Kėdainių, Kauno, Biržų ir Vilniaus liuteronų parapijų dvasininkai bei pasaulietiniai atstovai, unija ir bendra konsistorija realiai nepradėjo veikti.

Unija oficialiai buvo sudaryta Abiejų Tautų Respublikoje. Ji sulaukė ir tarptautinio pripažinimo. Tai liudija mūsų aptariamas dokumentas, datuotas 1778 m. vasario 11 diena ir patvirtintas karališkuoju Prūsijos antspaudu bei oficialių asmenų parašais. Jame rašoma, kad Tauragės parapijos kunigas T. Sakersdorfas pritaria evangelikų reformatų ir liuteronų unijai. Dokumente pažymima,

(Nukelta į 38 p.)

3 pav. Nors XVIII a. Tauragė priklausė LDK, tačiau ją valdė Prūsijos valdovai. Taip ji pavaizduota ir daugelyje ano meto žemėlapių. Ilustracija iš autoriaus archyvo

(Atkelta iš 37 p.)

kad šią uniją reikia kuo greičiau įgyvendinti. Istorikas doc. dr. Arūnas Baublys 1997 m. Tauragėje įvykusioje konferencijoje paminėjo, kad Jono Kalvano rinkinyje jis yra matęs dar ir antrą labai blogai išsilaikijusį 1783 m. karaliaus Fridricho II dokumentą, kuriame pastarasis pritaria pasirašyti Kėdainių unijai. [4] Tačiau, pasak kunigo D. Petkūno, Lietuvos ir Lenkijos liuteronai į T. Sakersdorfą žvelgė kaip į užsienietį. Viename iš generalinių sinodų, po

skambios T. Sakersdorfo kalbos, kurioje jis akcentavo Prūsijos karaliaus autoritetą, iš jo buvo kandžiai viešai pasišaipyta. Beje, kai T. Sakersdorfas vadovavo parapijai, Fridrichas II čia 1768 m. pastatė medinę kleboniją ir paskyrė jai apie 8 margus žemės (apie 4,5 ha). Tais pačiais metais ant Jūros upės kranto pastatė ir medinę bažnyčią, kuri 1782 m. sudegė, tačiau 1787 m. vėl buvo atstatyta. [5]

Spaudoje pavyko rasti žinių ir apie Liudviką Sakersdorfą iš Tauragės. Minima, kad

Tauragės pilies pastatas, kuriame veikia Tauragės krašto muziejus. Danutės Mukienės nuotrauka

Martyno Liuterio (1463–1546) skulptūra Tauragės liuteronų bažnyčios nišoje. Danutės Mukienės nuotrauka

į Karaliaučiaus universitetą jis įstojo 1777 m., būdamas 18 metų amžiaus, ir lankė lietuvių kalbos seminarą. Jis buvo parapinės bažnyčios vaikų mokytojas ir oficialiųjų raštų (valdžios įsakų) vertėjas į lietuvių kalbą, tačiau vertė nekaip, todėl iš šių pareigų turėjo pasitraukti. Gali būti, kad jis buvo Teodoro Sakersdorfo sūnus, tačiau tai kol kas tik spėjimas.

1830 m. sausio 6 d. Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą baigė Karolis Julius Čėsna (Carl Julius Szczesny). Jis buvo Tauragės parapijos kunigas, pastatęs iki šiol mieste stovinčią akmeninę liuteronų bažnyčią. Į muziejų patekusiame jo diplome nurodyta, kad jis – iš Tauragės. Dokumente yra išvardyti jo studijuoti dalykai ir nurodoma, kaip įvertintos jo šių dalykų žinios (labai gerai, gerai ir vidutiniškai) (2 pav.). Dokumentą pasirašė tuo metu fakulteto dekanas pareigas ėjęs Liudvikas Rėza.

J. Čėsnos tėvas Jonas Gotfridas Čėsna (Johann Gottfried Szczesny) gimė Napivadoje (netoli Neidenburgo) piečiausios Rytų Prūsijos dalyje, kuri priklauso Mozūrijos regionui. Šiandien tai Lenkijos Nidzicki pavietas. Juliaus tėvas kalbėjo lietuviškai ir buvo įtakingas kunigas. Tauragės parapijai jis vadovavo nuo 1805 m. gruodžio 18 d. iki savo mirties – 1831 metų. Jo pareigas perėmė sūnus Julius, vos prieš metus baigęs universitetą.

J. Čėsna į Karaliaučiaus universitetą įstojo 1826 metais. Iš pradžių studijavo filolo-

giją, tačiau vėliau perėjo į Teologijos fakultetą. Ten lankė Liudviko Rėzos vadovaujamą Lietuvių kalbos seminarą. 1836 m., jam kunigaujant Tauragėje, mieste kilo didžiulis gaisras, kurio metu sudegė ir medinė liuteronų bažnyčia, stovėjusi ant Vymerio kalno. Kunigas buvo geras organizatorius. Jam pavyko per 7 metus surinkti pakankamai lėšų ir 1843 m. užbaigti pastatyti iki šiol stovinčią akmens mūro Tauragės liuteronų bažnyčią. Jai senumu mieste prilygsta tik pilies kompleksas ir pašto rūmai (4 pav.). Bažnyčia pastatyta priešais naujoje vietoje suplanuotą turgaus aikštę (dabar ten darželis „Ažuoliukas“).

J. Čėsna šiam kraštui daug nusipelnė ir tuo, kad čia steigė lietuviškas mokyklas. Vien Tauragės parapijoje jo rūpesčiu buvo atidarytos aštuonios mokyklos (jos beveik visos buvo lietuviškos), kurias lankė apie 500 vaikų. [5]

J. Čėsna padėjo 1863 m. sukilimo dalyviams, o sukilimui žlugus, kovojo prieš caro valdininkų draudimą naudoti bažnyčioje lietuviškas religines knygas.

J. Čėsna parapijai vadovavo 40 metų. Mirė jis 1871 m. sausio 22 d. [7]

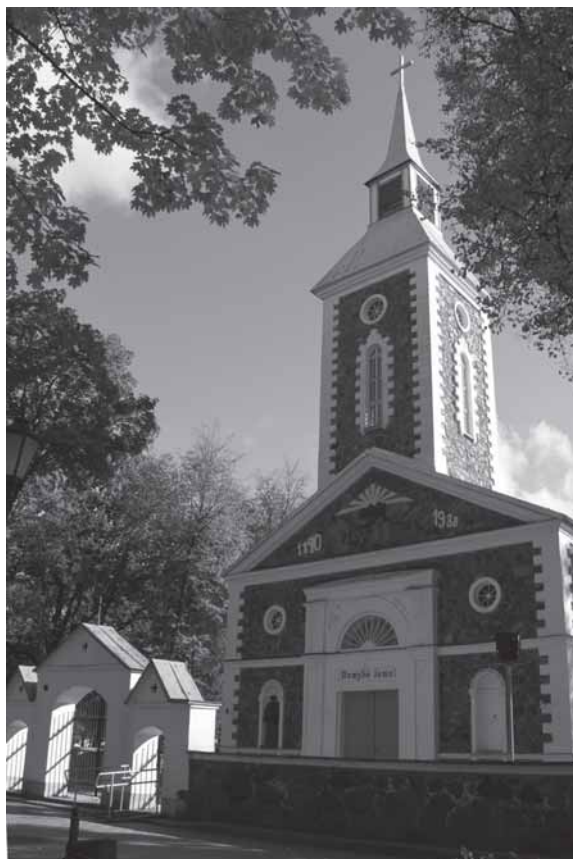
J. Čėsnos mokslo baigimo diplomą pasirašęs Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa) buvo vienas iš tų iškilų ano meto mokslo, kultūros ir visuomenės veikėjų, kurių dėka lietuvių kalbai buvo lemta ne tik išlikti, bet ir įsitvirtinti viešajame gyvenime. Be daugybės kitų L. Rėzos nuopelnų, verta prisiminti, kad jis išleido Kristijono Donelaičio „Metus“. Jei ne L. Rėza, K. Donelaičio rankraščiai galėjo pražūti ir jo kūryba pasauliui likti nežinoma. L. Rėza išleido ir pirmąjį lietuvių liaudies dainų rinkinį. Tauragės kraštui itin svarbu tai, kad L. Rėzos išverstas unijines 1825 ir 1830 m. agendas (mišių vedimo instrukcijas) plačiai naudojo Tauragės parapijos kunigai. Pagėgių savivaldybės teritorijoje jos nepamirštos ir šandien.

Taigi iš į muziejų patekusių dviejų dokumentų sužinojome daug naujo apie du Tauragės krašte dirbusius ir jam nusipelnčius kunigus. T. Sakersdorfas į šio krašto istoriją įrašytas kaip liuteronų ir reformatų bažnytinės unijos rėmėjas, o Julius Čėsna – kaip Tauragės liuteronų bažnyčios statytojas, valstybingumo ir lietuviybės skatintojas. Gaila, tačiau neturime žinių, ar yra išlikę šių kunigų atvaizdų. Liudviką Rėzą savo kūriniuose dailininkai yra įamžinę.

Ateityje būtų galima išsamiau patyrinėti istoriko doc. dr. A. Baublio 1997 m. Tauragėje įvykusioje konferencijoje paminėtą blogai išlikusį 1783 m. dokumentą iš J. V. Kalvano kolekcijos, kuriame Prūsijos karalius pritaria jau sudarytai liuteronų ir reformatų unijai. Deja, į muziejų šis dokumentas nepateko. Ateities tyrimų reikalauja ir Tauragės kultūros paveldo centro darbuotojo Edmundo Mažrimo aptiktos senos reformatų kapinaitės Tauragės rajone. Šiame krašte gyveno daug liuteronų, o reformatai labiau būrėsi Biržuose. Tas faktas, kad ir Tauragės apylinkėse gyveno mažytė reformatų bendruomenė, yra įdomus ir reikalauja istorikų dėmesio.

T. Sakersdorfo darbus savotiškai pratęsė J. V. Kalvanas, kuris gūdžiu sovietmečiu sugebėjo Lietuvos liuteronų bažnyčią įtraukti į Pasaulio liuteronų sąjungą. Jo pastangomis 1965 m. Šilutės liuteronų bažnyčioje įvyko pirmosios Baltijos šalyse ekumeninės pamaldos, kuriose dalyvavo trijų pagrindinių krikščioniškų bažnyčių – Romos katalikų, rusų stačiatikių bei liuteronų – atstovai. [8]

Gražus sutapimas, kad šie 2014-ieji metai Lietuvoje paskelbti Kristijono Donelaičio metais, kad K. Donelaičio jubiliejus įtrauktas ir į UNESCO minimų datų sąrašą. Kaip jau rašyta, jei ne L. Rėza, pasaulis tikriausiai nežinotų K. Donelaičio „Metų“, o J. Čėsna nebū-

4 pav. Tauragės liuteronų bažnyčia, pastatyta 1843 metais. Jos statyba rūpinosi Julius Čėsna. Danutės Mukienės nuotrauka

tų perėmęs jo žinių ir meilės Lietuvai, ir galbūt nebūtų pastatęs akmeninės Tauragės liuteronų bažnyčios. Ir dar... Visi sovietmečiu publikuoti liuteronų bažnyčios leidiniai buvo išspausdinti Jono Viktoro Kalvano pastangomis. Jei ne šio garbaus vyskupo istorijos vingiuose išsaugoti dokumentai, tikėtina, kad ir apie T. Sakersdorfą, J. Čėsną šandien žinotume kur kas mažiau, negu dabar.

¹ Gliozaitis A., *Mažosios Lietuvos žemė*, Vilnius, 2013, p. 50.

² Gudaitis K., „Tauragės evangelikų liuteronų parapijos istorijos apybraiža“, *Tautos praeitis*, Čikaga (JAV), 1967, t. 2, kn. 3, p. 271–286.

³ Žodžiu pateikta kunigo doc. dr. habil. Dariaus Petkūno informacija.

⁴ Baublys A., *Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios sinodas*, 2006, Vilnius, p. 157–158.

⁵ Ramonienė D., *Tauragės kraštas*, Vilnius, 2007, p. 298.

⁶ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1954, t. 4, p. 176.

⁷ Citavičiūtė L., *Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaras*, 2004, Vilnius, p. 352;

⁸ Petkūnas D., „Jonas Viktoras Kalvanas – ryškiausia XX a. antrosios pusės Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios asmenybė“, *Tauragės kurjeris*, Tauragė, 2014 m., nr. 31, p. 15.